

tanbul 1968, s. 26-27, 52, 54, 55, 59; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (trc. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, IV, 292-298; *Muâhedât Mecmuası*, II, İstanbul 1294, s. 180-196; III (1297), s. 102-120; Ahmed Refik, "Pasarofça Muahedesi'nden Sonra Viyana'ya Sefir İ'zâmı", *TOEM*, VII/40 (1332), s. 211-227; a.mlf., "Pasarofça Muahedesi Akd Edilirken", *YM*, sy. 35 (1918), s. 169-172; Cemal Tükin, "Pasarofça", *İA*, IX, 514-523; F. Bajraktarević, "Pasarofça", *Eİ²* (Fr.), VIII, 286-287.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

PASKALYA

Hristiyanlık'ta

Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldükten sonra yeniden dirilişi inancıyla ilişkili bayram.

Paskalya terimi İbrânîce "geçiş" anlamındaki **pesahtan** (Türkçe'de fışh) gelir. Grekçe ve Latince'de **pascha** olarak karşılanan kelime Batı dillerine de geçmiştir. "Pesah", İsrâil kavminin Hz. Mûsâ önderliğinde Mısır'dan kaçışı anısına bahar döneminde bir hafta boyunca (15-21 Nisan) kutlanan bir yahudi bayramının adı idi. Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte "pascha", Hz. İsa'nın insanlığın günahı için kendini feda ederek çarmıhta öldürülmesi ve sonra yeniden dirilmesi inancıyla özdeşleştirilmiş ve bunun anısına yapılan kutlamayı ifade etmeye başlamıştır. Bu bayramın İngilizce'deki karşılığı olan **easter** kelimesinin, Anglo-Saksonlar'ın baharda adına çeşitli şenlikler düzenledikleri aydınlık ve bahar tanrıçası **Estre**'den geldiği ve daha sonra Hz. İsa'nın diriliş kutlamaları için kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir (Greenacre, s. 18).

İnciller'de yer alan bilgilere göre Hz. İsa, Fışh bayramının ilk akşamında havâriyle birlikte geleneksel Fışh yemeğini yedikten sonra yakalanıp ertesi gün çarmıha gerilmiştir (Matta, 26-27; Markos, 12-15; Luka, 22-23; krş. Yuhanna, 19/14-18). Fakat son akşam yemeğinde havâriyelerine söylediği gibi ölümünün üçüncü gününe denk gelen pazar günü dirilmiştir (Matta, 28/1-7; Luka, 24/1-7). Bu hadiseyle bağlantılı biçimde erken dönemlerden itibaren hristiyanlar pazar gününü haftanın en kutsal günü, Fışh bayramı haftasını da yılın en kutsal dönemi olarak kutlamışlardır (a.g.e., s. 10). Hristiyan geleneğinde Paskalya kutlamasının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte kaynaklarda Hristiyanlığın ilk yüzyıllarından itibaren başladığı ve Milan Fermanı'na (313) kadar hristiyanların yegâne önemli kutlamasını teşkil ettiği belirtilmektedir.

Buna göre en geç II. yüzyılın ilk yarısında Doğu kiliseleri tarafından benimsendikten sonra aynı yüzyılın ikinci yarısında Roma kilisesine geçmiştir (Bradshaw, s. 194; Willis, s. 78-79).

Yeni Ahid'de, ilk hristiyan toplumunun, yahudi anlayışına göre haftanın ilk gününü teşkil eden pazar gününü "Rabb'in günü" olarak adlandırdığına dair ifadeler mevcuttur (Vahiy, 1/10). Bu çerçevede, muhtemelen Hz. İsa'dan kısa bir süre sonra bu yeni inancın mensuplarının İsa'nın diriliş günü olarak kabul ettikleri pazar gününde bir araya gelip onun son akşam yemeğini seremonik biçimde tekrarladıkları anlaşılmaktadır (Resullerin İşleri, 20/7; ayrıca bk. Bradshaw, s. 192). İsa'nın gizemli bir şekilde tekrar dirilişine dayanan pazar toplantıları zamanla kilisede ortaya çıkacak olan sakrament ve ibadetlerin, başta Paskalya olmak üzere yıl boyunca İsa ile ilgili bütün anma ve kutlamaların temelini oluşturmuştur (Willis, s. 78-79). İsa'nın diriliş günü olan pazara (haftalık Paskalya) atfedilen öneme paralel biçimde bu dirilişin yıl dönümüne denk gelen pazar günü (yıllık Paskalya) daha fazla önemsenmeye ve özel törenlerle kutlanmaya başlanmıştır. Söz konusu dönem, Fışh bayramına denk gelmesi sebebiyle çoğunluğu Yahudi asıllı olan ilk hristiyanlar için zaten özel bir öneme sahipti. Nitekim ilk hristiyan toplumundaki Paskalya kutlamalarının Yahudilik'teki Fışh bayramından bazı unsurlar taşıdığına işaret edilmiştir. Fakat Hristiyanlığın kurumsallaşma sürecinde iki kutlama arasındaki benzerlik azalmaya başlamış ve bu bayram bilhassa yahudi asıllı olmayan hristiyanlar açısından sadece İsa Mesih'in diriliş yıl dönümü kutlaması haline gelmiştir. Bununla birlikte yahudilerin Fışh bayramında sunulan kuzu takdimesi geleneğine atıfla İsa'nın insanlığın günahı için kurban edildiği inancı Paskalya'ya taşınmıştır.

Başlangıçta Hristiyanlık'ta başka kutlama olmadığından insanlığın kurtuluşuyla ilgili kutlamaların tamamı (İsa'nın ıstırası, dirilişi, yükselişi, kutsal ruhun inişi vb.) sadece Paskalya gecesi kutlamaları içerisinde tatbik edilmiştir (Greenacre, s. 18; Fuller, s. 11). Bu durum, Milan Fermanı ile Hristiyanlığın serbestlik kazanması ve kısa bir süre sonra devlet dini haline gelmesine kadar sürmüştür. İmparator Konstantinos (306-337) İsa'nın diriliş günü olan pazarı resmî tatil günü ilân etmiş, daha sonra İmparator I. Valentinianus (364-375) Paskalya şerefine mahkûmlar için özel

af çıkarmıştır. Böylece bu iki gün kamusal alanda özel bir yer kazanmıştır.

Paskalya kutlamalarının ne zaman başlayacağı konusunda kiliseler arasında ciddi tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların özünü, hristiyan Paskalya'sının yahudi Fışh bayramıyla aynı tarihte, yani yahudi takvimine göre nisan ayının on dördünde mi yoksa pazar günü esas alınarak Fışh bayramına en yakın pazar gününde mi kutlanacağı sorusu oluşturmıştır. Günümüzde hristiyan kiliseleri pazar gününü esas almakla birlikte başlangıçta Anadolu'daki bazı kiliseler bu bayramı nisanın on dördünde kutlamıştır (Bradshaw, s. 194). I. İznik Konsili'nde bu kutlamanın 21 Mart'taki bahar gün dönümünden hemen sonraki ilk dolunayı takip eden veya dolunaya rastlayan pazar günü yapılması karara bağlanmıştır. Bu belirlemeye göre Paskalya kutlamasının tarihi Batı'da 22 Mart ile 25 Nisan arasındaki bir pazar gününe rastlar (Sullivan, s. 184). Tarihi değişken olan diğer bütün kutlama ve anma günleri de Paskalya'nın yıl içerisinde denk geldiği tarihe göre belirlenir. Ancak bu tarih Gregor-yen takvimine tâbi olan Katolik ve Protestan kiliseleri için geçerlidir. Julian takvimini esas alan Doğu kiliseleri -Ortodokslar- ise Paskalya'yı bazan Batı kiliseleriyle aynı zamanda, bazan da Batı'dakinden dört beş hafta kadar sonraki bir zamanda kutlar (a.g.e., s. 186-187; Ware, s. 308-309).

Paskalya bayramının öncesinde, yüzyıllar içerisinde kademeli şekilde oluşturulan ve süresi hem kiliselere hem tarih içerisinde farklı anlayışlara bağlı biçimde değişen hazırlık devresi bulunur. Günümüzde birçok kilise bu süreyi kırk gün olarak uygular. Genellikle "İlent" (İlenten=bahar) veya "careme" (Lat. quadragesima=kırkıncı) diye adlandırılan bu devre, kilisenin insanları günahattan kurtulmaları için özel bir çaba göstermeye çağırdığı kefarete dönemi ni ifade eder (Osborne v.dğr., s. 44, 50; Sullivan, s. 209; Fuller, s. 25). Bu dönem, baharda tabiatın yenilenmesi gibi insanın da mânen yenilenmeye çaba harcadığı, bu şekilde günahlarından arınarak Paskalya'ya hazırlandığı kırk günlük bir perhiz ve mânevî arınma zamanı kabul edilir. Bu dönemin son haftasında (kutsal hafta) çeşitli âyin ve törenler icra edilir. Kutsal cumartesi günü kurtarıcı İsa'nın dirilişini simbolize eden yeni ateş, Paskalya kandilleri, vafiz kurnası ve vafiz suyu kutsanır. Yine bu günde kiliseye katılmak isteyenlerin vafizi gerçekleştirilip vafizlilerin de vafizlerine uygun yaşayacakları konusundaki vaadleri yenilenir. Bu haftanın sonunda

-genellikle büyük katedral ve manastırlarda gerçekleştirildiği üzere- Paskalya âyini icra edilir. Tarih boyunca Hristiyanlığın en önemli kutlaması sayılan Paskalya'nın sevinci Hz. İsa'nın göğe yükseldiği güne kadar süren kırk gün boyunca devam eder. Hatta eskiden beri genel bir uygulama olarak bu sevinç dönemi on gün daha uzatılıp kutsal ruhun havârilere üzerine indiği Pentekost bayramına kadar sürdürülür (Sullivan, s. 185; Watts, s. 185).

BİBLİYOGRAFYA :

E. Osborne v.dğr., *Church Fasts and Festivals*, London 1905, s. 44, 50, 70, 86, 88; J. F. Sullivan, *The Externals of the Catholic Church*, New York 1951, s. 184-187, 209; I. H. Dalmis, *Introduction to the Liturgy* (trc. R. Capel), London 1961; T. Ware, *The Orthodox Church*, Middlesex 1964, s. 308-309; R. Greenacre, *The Sacrament of Easter*, London 1965, s. 10, 18; R. H. Fuller, *Lent with the Liturgy*, London 1968, s. 11, 25; A. W. Watts, *Myth and Ritual in Christianity*, Boston 1968, s. 185; P. F. Bradshaw, *The Search for the Origins of Christian Worship*, New York 1992, s. 192, 194; G. G. Willis, *A History of Early Roman Liturgy to the Death of the Pope Gregory the Great*, London 1994, s. 78-79; Ali Erbaş, *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, İstanbul 1998, s. 24; Mehmet Katar, "Hristiyanlık'ta Kilise Takviminin (Kilise İçerisindeki Anma ve Kutlama Devrelerinin) Oluşması", *Dinî Araştırmalar*, III/8, Ankara 2000, s. 41.

MEHMET KATAR

PAŞA

Osmanlılar'da
en yüksek askerî ve mülkî unvan.

Etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ile sürülür. Farsça *pây-i şâhtan* veya *pâd-i şâhtan*, Türkçe *baş ağa* yahut *beşeden* (büyük kardeş) geldiği yolundaki iddialar tartışmalıdır. Pâd-i şâhın Türkçe'nin doğu lehçelerinde (Kırgızca'da patşa, Özbekçe'de potšo) küçük mahallî hükümdarlar için kullanıldığı bilinmektedir. Paşa kelimesinin Bâbil menşeli olup Ahd-i Atık'te *paha* şeklinde geçtiği ve halen İbrânice'de mevcut olduğu da öne sürülür. *Baş* ahiden geldiği iddiası ise dayanaksızdır. XIII. yüzyılda ortaya çıktığı tahmin edilen paşa kavramına sevgi ve saygı hitabı olarak rastlanmaması yanında aynı dönemde kadınlar için de kullanılmış, bu anlamda XIX. yüzyılda hıdiv anneleri için tekrar ortaya çıkmıştır. Ayrıca askerî ve dinî şahsiyetler için kullanımına da rastlanır, Âşık Paşa ile Muhlis Paşa buna bir örnektir. XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da kurulan Türkmen hânedanlarında da bu unvan görülür. Batı dillerine önceleri muhtemelen Arapça'daki yazılış-

nın tesiriyle *başa* (bascia, bassa, bacha, bas-haw) şeklinde geçen kelime XVII. yüzyıldan itibaren paşaya (pascha, pasha) dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nde askerî ve mülkî unvan olarak yaygınlaşan paşa kelimesi daha ziyade hânedandan olmayan yüksek rütbeli şahsiyetlere verilmiştir. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa dışında hânedan üyeleri için kullanılmaması dikkat çekicidir. Muahhar bazı kaynaklarda Osman'ın küçük oğlu Alâeddin, paşa olarak anılmaktaysa da bu aynı dönemde yaşamış Alâeddin Paşa ile karıştırılmış olmasından kaynaklanır. Zira Alâeddin gerek vakfiyesinde gerekse tahrir defterinde "bey" diye anılır. Orhan Gazi döneminde Lü'lü' ve Sinan adlı paşalardan söz edilmekle birlikte (Akdağ, I, 293, 391, 397) bu unvan daha yaygın biçimde resmen I. Murad'dan itibaren kullanılmıştır. Önceleri eyaletlerin en yüksek mülkî ve askerî âmirleri olan beylerbeyilerle merkezde Dîvân-ı Hümâyûn toplanmalarına katılan vezirlerin unvanı olmuştur (*Gazavât-ı Sultân Murâd*, s. 6, 31 vd.). İlk Rumeli beylerbeyi Lala Şâhin'in unvanı olarak kroniklerde zikredilir (*Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 29). Daha sonra Anadolu beylerbeyi de aynı unvanı kullanmış, XV. yüzyılın sonlarından itibaren gittikçe artan eyalet valileri hep paşa diye anılmıştır. Uzun Hasan'a karşı yapılan Otlukbeli Savaşı'nda büyük başarı gösteren Koca Dâvud, Ali ve İskender paşaların Fâtih Sultan Mehmed tarafından "kardaşım, paşa sultan, pâşâyı cihân" sıfatlarıyla nitelenmesi (Kemal, bk. İndeks) bu unvanın yüksekliğini göstermektedir. Merkezde sadece birinci vezir için kullanılırken Çandarlı Kara Halil'den itibaren diğer divan üyesi vezirlere de paşa unvanı verilmiş, zamanla kaptan-ı der-yâ, nişancı ve defterdar gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerine de teşmil edilmiştir. Önceleri merkezde paşa unvanıyla anılan vezir sayısı dört-beş civarında iken XVI ve XVII. yüzyıllarda bu sayı artmıştır. Eyaletlerde paşa sayısı daha da fazla olup iki tuğlu, üç tuğlu paşalar ortaya çıkmıştır. Aslında tek tuğ taşıma hakkı olan sancak beyleri zamanla iki tuğlu olmuş ve paşa unvanıyla anılmıştır. XVII. yüzyıl başlarında divan üyesi vezirlere "pâşâyân-ı izâm" denilmesine devam edilmiştir. Hemen her devirde görevini kötüye kullananların, halka zulmedenlerin, yaşlı ve güçsüz olup işten kalanların paşalığı kaldırılabilir, başarıları olanların ve affedilenlerin ise iade edilebilirdi. XVIII. yüzyılda bunun çok sayıda örneği görülmektedir.

II. Mahmud döneminde paşa unvanı Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulmasından sonra general karşılığında ve daha çok askerî ricâl için kullanılmaya başlanmış, yüksek rütbeli bürokratlara da paşa denilmesine devam edilmiştir (Lutfî, V, 880-881). Tanzimat'ın ardından sivil rütbelilerden olan vezir, bâlâ, ûlâ ve sâniye sınıf-ı evveli derecelerinde bulunanlarla askerî rütbelilerden müşir, birinci ferik, ferik ve mirlivâ derecelerinde olanlar paşa unvanıyla anılmış, bu arada beylerbeyi gibi kullanımdan kalkmış rütbelere de fahri olarak verilmiştir. Paşa unvanının en bol kullanıldığı dönem II. Meşrutiyet'ten önceki yıllardır. 1324 (1906) tarihli devlet salnâmesine göre kırk bir müşir, elli dört vezir, yirmi birinci ferik, kırk yedi ferik, 155 Rumeli beylerbeyi ile seksen altı livâ beyinden söz edilmektedir ki bu 400 paşaya, bu unvanı taşıdığı halde teşrifata girmediği için salnâmeye alınmayan beylerbeyilerle emekli paşaları da eklemek gerekir. Bu durumda II. Meşrutiyet'ten önce yaklaşık 600 paşanın varlığından söz edilir. Meşrutiyet devrinde sadrazam dışındaki mülkiye ricâlîne paşalık verilmemiştir. Cumhuriyet döneminde sadece askerler için kullanılan paşa unvanı, 26 Teşrinisânî 1934 tarih ve 2590 sayılı kanunla resmen

Savaş kıyafetiyle tasvir edilen bir paşa (D'Ohsson, *Tableau général*, III, lv. 180)

